

Богдан Геня,
здобувач кафедри теорії
держави та права
Національної академії
внутрішніх справ України

УДК 340.132

Особливості наукового осмислення правових форм закріплення моральних норм в незалежній Україні

Ще до здобуття Україною незалежності, в кінці ХХ століття на території тодішнього СРСР почала спостерігатись тенденція до гуманізації правової системи. Разом з геополітичними змінами виникла необхідність імплементації моральних цінностей у систему законодавства, що залишилася в спадщину від СРСР та створення нових нормативно-правових актів з урахуванням моральних засад суспільства.

Проблема відображення моральних цінностей у законодавстві залишилась актуальною і на сьогодні, оскільки впевненість населення у моральності нормативно-правових актів, що приймаються, є однією з умов підтримки законодавства суспільством. Яскравим прикладом, що доводить необхідність врахування моральних норм суспільства у законодавчій діяльності є події в Україні, що почалися в листопаді 2013 року та тривають донині.

Питання моральності в законодавстві України досліджувалися в працях І. І. Припхан «Моральні основи сучасного українського законодавства» [1] та В.В. Кузнецова «Злочини проти громадського порядку та

моральності» [2]. Праця Н. В. Григорьєвої «Соотношение права и нравственности в философско-правовой традиции России и современность» [3] хоч і не є дослідженням проблем вітчизняних форм правового закріплення моралі, однак залишається вартою уваги завдяки схожості проблем у сфері закріплення моральних норм у праві, що існують в пострадянському просторі. Загалом, у сучасній науковій літературі здебільшого приділяється увага змістовному наповненню нормативно-правових актів моральними нормами. Що ж стосується правових форм закріплення моральних норм, то зазначена проблема потребує більш детального дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей правових форм закріплення моральних норм в незалежній Україні.

Для досягнення зазначеної мети, автор ставить перед собою такі завдання: 1) дослідити види правових форм закріплення моральних норм; 2) навести конкретні приклади різних форм закріплення моральних норм в нормативно-правових актах та охарактеризувати їх особливості.

На сучасному етапі розвитку України беззаперечною є необхідність врахування концепції природного права в законодавчій діяльності. Те, що в науці називається природним правом, зауважує М. М. Вовпенко, за своїм змістом виглядає як накопичена за багатовікову історію людським розумом система моральних цінностей, ідей свободи, загального блага і справедливості в суспільному житті [3, с. 67].

Виходячи із семантики слова «мораль», а також досліджуючи різноманітні визначення моралі, В. А. Морозова підкреслює, що всі вони являють собою не що інше, як певне накопичення регулюючих факторів (правила, норми, принципи, тощо) або категорії загального вживання (програма, вміння, ідеал тощо) [1, с. 146].

Для розкриття питання наукового осмислення правових форм закріплення моральних норм в законодавстві України необхідно перш за все визначитись – що саме ми вважаємо правовими формами закріплення моральних норм. Форма є вираженням змісту, його обумовленням. Це внутрішня і зовнішня організація змісту, спосіб його існування, який має певну визначеність, стабільність і самостійність [4, с. 135]. Доцільно з метою виявлення одиниці, що може бути формою закріплення моральних норм, розглядати найменшу частину нормативно-правового акту, що несе змістовне навантаження. М. Л. Давидова вважає такою частиною нормативно-правовий припис – це мінімальна частина нормативно-правового акту, що несе змістовне навантаження, являє собою формально визначене, цілісне, логічно завершене елементарне владне веління загального характеру. Цю одиницю ми й будемо вважати точкою відліку. М. Л. Давидова пропонує поділ нормативно-правових приписів на допоміжні (нормативно-правові принципи, нормативно-правові декларації, нормативно-правові дефініції) та основні, або ті, які виражають частини правових

норм (регулятивні та охоронні). Серед регулятивних норм М. Л. Давидовою виділяються правові припущення, до яких відносяться правові аксіоми, презумпції та фікції [5]. Така класифікація є досить зручною для оцінки правових форм закріплення моралі у вітчизняних правових актах.

Розглянемо приклади форм закріплення моральних норм у різних нормативно-правових актах: Конституції України, Цивільному кодексі України, Сімейному кодексі України, Кримінальному кодексі України, Кримінальному процесуальному кодексі України, Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Оскільки Конституція України є основним законом держави, то варто почати розглядати конкретні приклади саме з неї. В Конституції України закріплюються принципи моральної та релігійної свободи кожної людини, права на свободу та особисту недоторканість, таємницю листування, недоторканість житла, принцип пріоритету людини по відношенню до держави, встановлення права не свідчити проти себе та членів своєї сім'ї тощо. Усі ці принципи мають яскраво виражений моральний характер.

Іншою формою закріплення моральних норм є нормативно-правові декларації. До таких можна віднести положення Конституції України про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Декларативні норми як форми закріплення моралі закріплюють намір законодавця в подальшому урегульовувати правовідносини на основі моральних цінностей суспільства, в даному випадку поваги до честі та гідності людини.

Законодавство України логічно продовжує закріплені в Конституції України положення. Наприклад, у статті 3 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України) закріплені принципи справедливості та добросовісності як загальні засади цивіль-

ного законодавства. Ці принципи відображаються у обов'язку відшкодування матеріальної та моральної шкоди, відповідності розміру відшкодування завданім збиткам, обов'язковості додержання договору, попередженні заздалегідь про неможливість виконати умови договору чи розірвання договору.

Принципи права можна вважати опорною формою закріплення моральних норм, оскільки вони встановлюють основні напрями подальшого правового регулювання та визнача-

ють моральне спрямування нормативного акту. Зазвичай містяться в загальній частині нормативно-правового акту, а отже є базовими для норм спеціальної частини нормативно-правового акта.

Грунтуючись на даних сайту Верховної Ради України, можна говорити про досить поширене закріплення моральних норм у формі принципів права у різних видах нормативно-правових актів (табл. 1), що свідчить про увагу, яку їм приділяє законодавець.

Таблиця 1

Кількісні показники закріплення моральних норм у формі принципів за даними сайту Верховної Ради України www.rada.gov.ua станом на 22.01.2014

Вид нормативно-правового акта	Принцип свободи									Принцип справедливості	Принцип гуманізму	Принцип рівності перед законом
	Пересування	Договору	Думки	Совісті	Слова	Віросповідання	Вибору професії	Творчості	Особистої свободи			
Всі	09	19	1	9	14	9	0	1	41	86	21	43
Кодекси України												2
Закони України	4	2	4		1	0			0	0	8	3
Укази Президента України					3					4	3	6
Постанови КМУ	5	0	2		8			1	8	7	7	07

Нормативно-правові приписи, які містяться в регулятивних нормах, що включають в себе моральні аспекти, також містяться й у бага-

тьох галузевих та загальних нормативно-правових актах. Так, стаття 13 ЦК України встановлює вимогу щодо відповідності діяльності суб'єктів

цивільних правовідносин моральним засадам суспільства. Ця вимога прямо визначає межі суб'єктивної поведінки суб'єктів цивільних правовідносин та є критерієм правомірності поведінки. Слід відзначити, що поняття «відповідність моральним засадам суспільства» є оціночним, тобто особам, що застосовують право необхідно самим оцінити конкретні суспільні відносини та визначити їх відповідність чи невідповідність моральним засадам суспільства на основі загальноприйнятих уявлень та внутрішнього переконання.

Встановлюючи обов'язок суб'єктів цивільних правовідносин дотримуватись моральних засад суспільства в своїй діяльності, законодавець повинен встановити відповідальність за порушення цієї вимоги. Частиною 6 статті 13 ЦК України встановлено, що в разі недотримання особою вимоги щодо додержання моральних засад суспільства, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом. В даному випадку моральна норма закріплюється у формі нормативно-правового припису охоронної норми.

Окремі моральні постулати закріплюються в тексті ЦК України у формі правових презумпцій. Наприклад, презумпція рівності частини кожного з подружжя при поділі майна, спільно нажитого в шлюбі; презумпція розумності і сумлінності учасників цивільних правовідносин.

Кримінальне право України покликане охороняти найважливіші суспільні відносини, а тому також повинно відповідати загальним моральним засадам суспільства та нести в собі відбиток загальноприйнятих в суспільстві моральних норм.

До принципів кримінального права, що змістовно закріплюють моральні норми відносяться принцип рівності громадян перед кримінальним законом, демократизму, невідворотності кримінальної

відповідальності, справедливості, принцип законодавчого визначення злочину, принцип особистої відповідальності, принцип винної відповідальності, переваги пом'якшуючих відповідальність обставин, принцип повного відшкодування заподіяної злочином шкоди.

Незважаючи на переважання в кримінальному праві охоронних норм, нормативно-правові приписи регулятивних норм, які мають моральний зміст, теж присутні. Цікавим прикладом впливу моральних норм на норми кримінального законодавства являється розподіл діянь на злочинні та незлочинні виключно за моральними критерієм в той час, коли сама фактична складова є однаковою. Мова йде про норми Розділу 8 КК України, де визначено обставини, що виключають злочинність діяння [6, с. 198].

Вчинення злочину в будь-якому випадку посягає на моральні норми, навіть якщо вони і не є безпосереднім об'єктом злочину. Відповідно злочин прямо суперечить моральним нормам та поглядам суспільства [7, с. 26]. КК України, серед інших, містить охоронні норми, якими встановлюється відповідальність за злочини, які конкретно посягають на моральні принципи у сфері духовного й морального життя суспільства.

Нормативно-правовий припис охоронної норми права, як форма правового закріплення моральних норм, встановлює санкції за порушення загальноновизнаних моральних норм. Визначеність тих моральних цінностей, що підлягають захисту істотно варіюється: від встановлення заборони конкретних дій (жорстоке поводження з тваринами в Кримінальному кодексі України), до захисту абстрактних «моральних засад суспільства», тобто системи усталених поглядів, яка склалася у свідомості людей на основі їх уявлень про добро, людяність, гідність, совість, справедливість тощо. Нормативно-правові приписи охоронних норм, що закріплюють моральні норми

традиційно містяться в особливій частині нормативно-правового акта.

Характерною для КК України формою закріплення моральних норм є правові презумпції, такі як презумпція неусвідомлення особою, яка не досягла відповідного віку, суспільної небезпечності свого діяння, презумпція втрати особою суспільної небезпечності після закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, презумпція невинуватості. Дані презумпції прямо не вказані в тексті КК України, але впливають із змісту статей 49, 22, 2 КК України відповідно.

Різноманітні форми закріплення моральних норм також широко поширені в кримінально-процесуальному законодавстві.

До принципів кримінального процесу, що містять моральні норми відносяться: принципи здійснення правосуддя у кримінальних справах на засадах рівності громадян перед законом і судом, презумпції невинуватості, забезпечення підозрюваному, обвинувачуваному і підсудному права на захист.

При врегулюванні діяльності учасників кримінального процесу широко застосовуються нормативно-правові приписи, що містять оціночні поняття морального характеру. Так, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) надає право слідчому або прокурору подати клопотання слідчому судді про застосування до підозрюваного, обвинувачуваного один із визначених запобіжних заходів, але не зобов'язує це робити. При цьому, ст. 178 КПК України наводить перелік обставин, які враховуються при обранні запобіжного заходу. Серед інших, перелічуються і такі обставини, як міцність соціальних зв'язків підозрюваного чи обвинуваченого в місці проживання, його репутація, тобто поняття, що підлягають моральній оцінці. В таких ситуаціях законодавець дає можливість

слідчому чи прокурору гнучко підійти до вирішення питання і керуватися власними моральними нормами та поточною етичною оцінкою ситуації.

Крім того, мораль виконує функцію регулятора поведінки учасників кримінального судочинства в тих випадках, коли алгоритм дій чітко не регламентований в законі. Наприклад, взаємовідносини учасників кримінального процесу між собою, визначення тактики проведення слідчих дій у кримінально-процесуальному законодавстві не урегульовані правовими нормами. У цих випадках діють норми моралі, що здебільшого визначають міру допустимої поведінки суб'єктів права, а вже вирішальну роль відіграють імперативні норми [8, с. 195].

Особливістю нормативно-правових приписів, що містяться в регулятивних нормах, як правової форми закріплення моральних норм є те, що вони встановлюють обов'язок суб'єктів правовідносин узгоджувати свої дії з моральними засадами, що домінують у суспільстві. Зазвичай положення цих приписів є диспозитивними, що дає змогу учасникам правовідносин самостійно визначити зміст необхідних дій та містять велику кількість оціночних понять. Це пояснюється тим, що мораль є менш конкретизованою порівняно з правом і законодавець для закріплення моральних норм як регулятора правових відносин змушений іти на зниження конкретності формулювань нормативно-правового припису та віднесення вирішення окремих питань на розсуд правозастосовника, навіть ризикуючи спричинити неправильне тлумачення нормативно-правового припису чи зловживання закріпленим в ньому правом.

Важливе значення в кримінальному процесуальному праві мають моральні норми, що закріплені у формі правових аксіом. Правові аксіоми – це закріплені в нормах права самоочевидні істини, які не потребують доказів і слугують підста-

вою для доказів інших правових положень (теорій) [9, с. 221]. Правовими аксіомами є твердження про те, що усякий сумнів тлумачиться на користь обвинувачуваного; відповідальність може настати лише за вину; ніхто не може бути суддею у власній справі.

Особливостями правових аксіом та презумпцій, як форми закріплення моральних норм є те, що вони зазвичай не прямо вказуються в тексті нормативно-правового акта, а виводяться з його змісту. Поряд із технічною метою – полегшити здійснення правового регулювання, правові презумпції та аксіоми як форми закріплення моральних норм служать для урегулювання суспільних відносин відповідно до загальних моральних принципів, та гарантування дотримання прав та законних інтересів учасників правовідносин [8, с. 318].

Кодекс України про адміністративні правопорушення також закріплює моральні норми у формі нормативно-правових приписів охоронних норм, що мають своїм основним об'єктом захисту суспільну мораль. До них відносяться положення норм статей, що передбачають відповідальність та адміністративні правопорушення: жорстоке поводження з тваринами; порушення правил охорони і використання пам'яток історії та культури; дрібне хуліганство; розпивання спиртних напоїв та поява у громадських місцях у п'яному вигляді; доведення неповнолітнього до стану сп'яніння; азартні ігри та ворожіння у громадських місцях; заняття проституцією; невиконання батьками або особами, що їх замінюють обов'язків щодо виховання дітей. Звертаємо увагу, що нормативно-правові приписи як охоронних, так і регулятивних норм права не закріплюють та не встановлюють захист спірних моральних норм, які притаманні лише окремій соціальній групі населення.

Закріплення моральних норм у формі нормативно-правових дефіні-

цій використовуються вкрай рідко. Прикладом такої форми нормативного закріплення моральних норм є визначення порнографії, що міститься у статті 1 Закону України «Про захист суспільної моралі».

Особливостями нормативно-правової дефініції як правової форми закріплення моральних норм є те, що вона закріплює в нормативно-правових актах визначення понять, що традиційно відносяться до області моралі або використовують моральні характеристики для означення правових явищ. При цьому такі терміни як «цинічність», «непристойність», що використовуються в правових дефініціях, законодавцем не розтлумачуються, вони є загальноживаними – тобто звичними, широко поширеними найменуваннями предметів, якостей, ознак, дій, явищ, які в однаковій мірі використовуються в побутовій мові, художній і науковій літературі, в ділових документах, в законодавстві, які є простими та зрозумілими, їх зміст залежить від уявлень про них автора закону [9, с. 221].

Отже, у статті проведено всебічний аналіз правових форм закріплення моральних норм у Конституції України та інших нормативно-правових актах України. Як форми закріплення моралі розглянуто нормативно-правові приписи, серед яких виділяються:

- основні або ті, які виражають частини правових норм (регулятивні та охоронні). Серед регулятивних норм виділяються правові припущення, до яких відносяться правові аксіоми, презумпції та фікції;

- допоміжні (нормативно-правові принципи, нормативно-правові декларації, нормативно-правові дефініції).

Різні форми закріплення моральних норм мають свої особливості, що стосуються їх розташування в тексті нормативно-правового акту, методу правового регулювання, ступеня визначеності правила поведінки, що вони містять, їх значення для

побудови інших норм, що містяться в нормативно-правовому акті та для регулювання суспільних відносин.

Правове закріплення моральних норм є необхідним засобом забезпечення престижу нормативно-правового акта та його підтримки населенням. Важливу роль у цьому процесі відіграє юридична техніка.

Для ефективного використання моральних норм, як ресурсу для нормативно-правового регулювання необхідним є подальша теоретична розробка питання особливостей правових форм закріплення моральних норм, зокрема в таких як нормативно-правові презумпції та аксіоми.

Список використаних джерел

1. *Морозова В. О.* Адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / В. О. Морозова – Ірпінь: 2003. – 20 с.
2. *Кузнецова Н. С.* Основні завдання Книги першої проекту Цивільного кодексу України / Кодифікація приватного (цивільного) права України // Н. С. Кузнецова – К.: 2000. – 123 с.
3. *Вопленко Н. Н.* Правоприменительная практика: понятие, основные черты и функции: монография / Н. Н. Вопленко, А. П. Рожнов; Министерство образования Российской Федерации Волгоградский государственный университет – Волгоград: Издательство ВолГУ: 2004. – 202 с.
4. *Щерба С. П.* Філософія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада; За заг. ред. С. П. Щерби. - К.: МАУП, 2004. - 135 с.
5. *Давыдова М. Л.* Теоретические и методологические проблемы понятия и состава юридической техники: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук: специальность 12.00.01 «Теория и история государства и права, история учений о праве и государстве» / М. Л. Давыдова - Саратов, 2010. - 50 с.
6. *Григор'єва Н. В.* Співвідношення права і моральності в філософсько-правовій традиції Росії та сучасність / Російська нація: історичне минуле і проблеми відродження // Н. В. Григор'єва - М.: 1995. - 104 с.
7. *Ведерніков Ю. А.* Теорія держави і права [Текст]: навч. посібник / Ю. А. Ведерніков, А. В. Папірна. - Серія «Вища освіта ХХІ століття» - К.: Знання, 2008. - 333 с.
8. *Ляшенко Р. Д.* Функціональне призначення презумпцій в праві // Ученые записки Таврического національного университета им. В. И. Вернадского - Серия «Юридические науки». – Том 22 (61). -№ 1. – 2009. - С. 316-322.
9. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права: [підручник] / О. Ф. Скакун – Х.: Консум, 2001. – 656 с.

Геня Б. О. Особливості наукового осмислення правових форм закріплення моральних норм в незалежній Україні

В цій статті розглядаються правові форми закріплення моральних норм в сучасному законодавстві України.

Автором запропоновано розглядати як форми закріплення моральних норм принцип права, нормативно-правову декларацію, нормативно-правову дефініцію, регулятивні та охоронні норми. Розглядаються конкретні приклади використання різних форм закріплення моральних норм в законодавчих актах України. Звертаєть-

ся увага на широке використання норм, які містять в собі оціночні поняття як способу імплементації моральних норм в законодавство.

Сформульовано основні особливості правових форм закріплення моральних норм в законодавстві.

Ключові слова: правові форми закріплення моральних норм, нормативно-правовий припис, мораль, принцип права, охоронна норма, регулятивна норма, нормативно-правова дефініція, декларація, аксіома, презумпція.

Геня Б. А. Особенности научного осмысления правовых форм закрепления нравственных норм в независимой Украине

В этой статье рассматриваются правовые формы закрепления нравственных норм в современном законодательстве Украины .

Автором предложено рассматривать как формы закрепления нравственных норм принцип права, нормативно-правовую декларацию, нормативно-правовую дефиницию, регулятивные и охранительные нормы. Рассматриваются конкретные примеры использования различных форм закрепления нравственных норм в различных актах законодательства Украины. Обращается внимание на широкое использование норм, которые содержат в себе оценочные понятия как способа имплементации моральных норм в законодательство.

Сформулированы основные особенности правовых форм закрепления нравственных норм в законодательстве.

Ключевые слова: правовые формы закрепления нравственных норм, нормативно-правовое предписание, мораль, принцип права, охранный норма, регулятивная норма, нормативно-правовая дефиниция, декларация, аксиома, презумпция.

Genia B. Features of scientific understanding of fastening legal forms of moral standards in the independent Ukraine

This article discusses the legal forms of consolidation of moral norms in modern Ukrainian legislation .

Author proposed to consider as a form of moral norms fixing principle of law, the legal declaration , the legal definition , regulatory and enforcement standards. Examines specific examples of the use of various forms of consolidation of moral norms in various acts of legislation of Ukraine. Draws attention to the widespread use of standards , which contain estimates as a way of implementing the concept of moral standards in the law.

The basic features of legal forms fixing of moral standards in the legislation

Key words: forms and consolidation of moral norms, legal order, morality, legal norms, principles of law, security rule, regulations, regulatory definition, declaration axiom presumption.